

K PROBLEMATIKI SLOVANSKE KERAMIKE V JUGOSLAVIJI*

J. KOROŠEC

Ob slovanski keramiki zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji se nam zastavlja danes cela vrsta vprašanj. Faktorje, ki bodo na ta ali oni način osvetlili ali mogli osvetliti probleme, so doslej razlagali na razne načine. Vendar pa vsi ti pretresi niso prinesli in tudi niso mogli prinesiti ustreznega odgovora.

Priznati moramo poleg tega, da je bilo v Jugoslaviji kljub začetnim uspehom takoj po drugi svetovni vojni storjenega zelo malo ali skoraj nič v zvezi z raziskovanjem zgodnesrednjeveške arheologije, t. j. časa ko so Slovani dospeli v sedanje svoje kraje na področju Jugoslavije in tudi tiste, ki so jih v stoletjih izgubili. Kljub temu pa le obstajajo posamezni momenti, o katerih je mogoče, če že ne na podlagi domačega gradiva, pa deloma vsaj na podlagi tujega razpravljati. Med takšne momente spada danes tudi že vprašanje zgodnesrednjeveške keramike.

Dosedanje delo na področju proučevanja keramike, posebno kar se tiče klasifikacije, kronologije, pomena, tehnične izdelave itd., se je vedno naslanjalo na izsledke sredjeevropske arheologije in na rezultate, do katerih so prišli L. Niederle, J. Eisner in drugi. Čeprav je takšno delo na samem začetku, ko v Jugoslaviji ni bilo znano večje število gradiva, ko je raziskovanje tu bilo še v povojih in ko so se analogije nahajale samo v Srednji Evropi, bilo razumljivo, danes pa takšna klasifikacija in kronologija za Jugoslavijo nista več primerni. Zato je nujno ubrati drugo pot ter pri tem upoštevati elemente, ki so jih Slovani pri doselitvi prinesli s seboj, dalje elemente tu bivajočih staroselcev v okviru nekdanjega rimskega imperija ter elemente lokalnega razvoja, ki je odvisen od družbenega stanja, od okolice, v kateri se razvijajo in v zvezi z njimi tudi z raznimi vplivi krajev, v katerih območjih se nahajajo, in tudi od čisto krajevnih posebnosti.

Ni dvoma, da danes ni mogoče razjasniti še vseh problemov, pač pa je mogoče nakazati vsaj problematiko. Do končne rešitve pa je treba še dokaj dela in tudi dokajšnjega števila novih najdb in novih sistematičnih raziskovanj.

Med najbolj pereča vprašanja spada danes vprašanje, kaj so Slovani pri doselitvi prinesli s seboj. To vprašanje se ne dotika le keramike, temveč tudi vseh drugih elementov. Žal na to še ne vemo odgovora. Vendar pa ta

* Sestavek je bil pripravljen v tej obliki kot diskusijski prispevek na koloviju o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji.

situacija ni videti nepremostljiva. Nekaj poskusov ugotavljanja tega najbolj zgodnjega časa že imamo. Z večjo ali manjšo verjetnostjo je označenih nekaj predmetov, predvsem kosov nakita, ki bi naj pripadali času, ko so se Slovani doselili na Balkan. Ni pa nujno, da so Slovani v resnici bili tudi nosilci takšnih predmetov, še manj pa da so jih izdelovali. Ne da bi se spuščali sedaj v to problematiko kakor tudi v problematiko formiranja in razvoja slovanskih kultur takoj po naselitvi, je ravno tako pereče vprašanje prve keramike na naših tleh ter njenega nadaljnjega razvoja.

Kakor je že omenjeno, se tudi pri keramiki v glavnem naslanjamo na klasifikacijo in kronologijo Srednje Evrope. V tem oziru smo imeli poskuse, da bi se odkril ali vsaj nakazal tudi praški tip keramike, medtem ko je druga keramika označena kot podonavski in tiški tip, kolikor zadnja sploh prihaja v poštev kot slovanska. Nekatere druge razdelitve pa stojе še na starejši bodisi Niederlejevi ali pa Poulikovi opredelitvi, bodisi po t. i. gradiščanskih periodah ali pa slovanskih stopnjah. Pri tem pa moramo upoštevati, da se tu ne uporablja samo splošna klasifikacija, temveč ravno tako tudi kronologija, ki naj bi po tem bila istovetna tako na Čehoslovaškem kakor v Avstriji in na Balkanu.

Poglejmo, ali je sploh mogoč obstoj t. i. praškega tipa v Jugoslaviji ter v katerih krajih (glede na današnjo geografsko razširjenost tega tipa v Srednji Evropi). Poskus, da bi se nekatere oblike na področju Hrvatske pripisale praškemu tipu, ni uspel, vendar pa ni izključeno, da bi nekatere oblike mogle biti iz časa naselitve, z drugimi besedami, da so jih mogli uporabljati tudi Slovani, čeprav vsaj danes ne spadajo v njih kulturni inventar. Vendar je pa ta primer mogoč samo v momentu, ko se dokaže, da so nekatere oblike te vrste v resnici iz tako kasnega časa, kar je danes po znanem komparativnem gradivu še nemogoče sklepati. S praškim tipom pa žal nimajo in tudi ne morejo imeti nikakršne zveze.

Danes vemo, kje se razprostira praški tip in kje so njegove približne meje. Zato bi bil možen pojav te keramike v Jugoslaviji samo na področju, ki je bilo deloma naseljeno s severozahoda oziroma iz Srednje Evrope. Panonska ravnina, ki tega tipa vsaj danes ne pozna, ne prihaja v poštev. Glede na najnovejšo klasifikacijo gradiva iz vzhodnoalpskih predelov, bi mogli takšen tip keramike pričakovati le v najzahodnejših delih Jugoslavije, t. j. v alpskih predelih, tam kjer se je širila karantanska skupina. Žal pa tudi tu danes nimamo nobenega elementa, ki bi dovoljeval vsaj skromne domneve, da so takšen tip keramike uporabljali tudi tu. Glede na dejstvo, da ni znan niti na področju Avstrije južno od Donave ter na področju Panonije, da drugih predelov Jugoslavije niti ne omenimo, je kaj malo verjetno, da bi ga mogli najti tudi v vzhodnoalpskih predelih. S tem pa še ni rešeno vprašanje, kakšno keramiko so prinesli Slovani s seboj pri doselitvi. Mijatev je skušal to že pred leti nazorno pokazati. Čeprav so to gledišče tedaj dokaj skeptično sprejeli, je del resnice tudi v njegovih domnevah in sklepih. V novejšem času so v Romuniji odkrili tudi vrsto grobišč s keramiko, ki je sorodna praškemu tipu, čeprav, kakor je viden, ne predstavlja tega tipa, že glede na dejstvo, da nimamo niti terenske povezave med to keramiko ter prostorom, kjer je bil razširjen praški tip. Ta moment pa kljub temu meče novo luč na izvor takšne, recimo, enostavne keramike, ki jo zastopa praški tip. Borkovsky je nekdaj skušal priti

do realnih rezultatov in mu je to tudi v veliki meri uspelo. Če zato kot bazo vzamemo njegove sklepe, je razumljiv pojav nekega podobnega tipa tudi v Romuniji, čeprav s prvim nima nikakršne zveze. Ne smemo pa tudi pozabiti mnenj nekaterih drugih, ki mislijo, da je ta tip toliko preprost, da so ga mogle uporabljati tudi druge etnične skupine. Z drugimi besedami, ni nujno, da vsak primer praškega tipa predstavlja tudi že etnično slovansko ostalino. Del resnice utegne biti tudi v tem, posebno še če vzamemo v poštev, da nekdanji kraji, ki so jih naselili Slovani, niso ostali brez nekdanjih domorodcev ali popolnoma brez vsakega starejšega ljudstva.

Postavlja se vprašanje, ali so Slovani pri doselitvi na Balkan in na področje Jugoslavije prinesli s seboj keramiko, kakršno poznamo danes v Romuniji, ki je, kakor je že omenjeno, po obliki in po tehnični izdelavi sorodna praškemu tipu. Popolnoma zanikati to, čeprav nimamo trenutno nikakršnih dokazov, ne bi mogli, vendar moramo pa vzeti zopet v poštev tudi hipoteze Mijateva. Z drugimi besedami, dokaj malo verjetno je, da bi se neki tip, soroden praškemu ali pa romunski keramiki, mogel pojaviti v vzhodnih krajih Jugoslavije, da o centralnih predelih sploh ne govorimo. Zato je potrebno iskati druge možne rešitve na podlagi danes znanega gradiva. Kljub temu pa zopet ni izključeno, da se že glede na pojav preproste keramike in preprostih tipov, kakršne ponekod nahajamo tudi v Rusiji, ne bi mogli pojaviti preprosti tipi popolnoma neodvisno tudi nekje na Balkanu, ki jih pa zopet ne bo mogoče med seboj povezovati kot neki element, ki so ga Slovani prinesli s seboj in ki se je tu dalje samostojno razvijal v kasnejšo nam danes znano keramiko.

Obdobje, ki ga označujemo kot avaroslovanski čas ne glede na razna druga poimenovanja in ki ga v Jugoslaviji moremo vezati na ozemlje, kjer so se v resnici tudi nahajali Avari oziroma ki je spadalo pod avarsko nadoblast, ima tudi svojo keramiko. V grobišjih tedanjega časa razpolagamo v glavnem pravzaprav s trovrstno keramiko. Eno je, če uporabimo Eisnerjeve nazive, tiški tip, drugo podonavski tip in tretje je keramika, ki korenini v starejših oblikah še iz časa selitve narodov ter rimske dobe. Keramika zadnje vrste nima ne oblikovno ne tehnično nič skupnega s keramiko, ki jo poznamo kot zgodnj srednjeveško slovansko keramiko. Prej bi jo mogli pripisati že pozno srednjeveškemu času, čeprav s to nima nikakršne zveze. Na vsak način je ne moremo prišteti med slovanske izdelke, ne glede na to, da so jo mogli uporabljati tudi Slovani. Žal pa tudi ta keramika časovno ni točno diferencirana, kar bi vsekakor bilo možno glede na sorodne pojave v Panonski ravnini ter na tamkajšnje grobne celote. Ni pa nikakršnega dvoma, da jo moramo pripisati neki bolj zgodnji fazi, ki je blizu selitve narodov, seveda s pridržkom, da so mogli posamezni primeri biti v uporabi tudi še nekoliko kasneje.

Glede na vso danes znano slovansko keramografijo v Jugoslaviji je za nas najpomembnejši t.i. podonavski tip, ki se v raznih bolj neznatnih variantah javlja v raznih krajih. Toda tu prihajamo glede na obliko, ornamentiko, tehnično izdelavo, znake na dnu posod do precejšnjih razlik v kronologiji, čeprav bi le ta podobno kakor tudi razvoj po dosedanji klasifikaciji bila že dokončno postavljena in relativno tudi zelo preprosta.

Ravno takšni sklepi o keramiki so bili pa tudi krivi, da se je pogosto v zvezi z njo datiralo tudi drugo gradivo in celo grobne celote.

Če danes analiziramo takšno keramiko in jemljemo v poštev tudi druge elemente, potem prihajamo do popolnoma nasprotujočih si rezultatov, z drugimi besedami, ta keramika nam v sedanji klasifikaciji ne daje nikakršne zanesljive osnove. Predvsem je napačno vsako posploševanje. Posamezne pokrajine so se že nekdanj v rimskem obdobju različno razvijale. Tudi novo, slovansko prebivalstvo je v te kraje, kjer so na eni strani odločujočo vlogo imeli lokalni faktorji, na drugi pa tudi vpliv naprednejših okolnih pokrajin, prineslo nekaj s seboj. Zato niti ne moremo računati, da bi se slovanska kultura od samega naseljevanja dalje enotno razvijala. Pri njenem formiranju je igrala precejšnjo vlogo razlika v raznih faktorjih, ki so bili zopet odvisni od raznih momentov. To velja tudi za keramiko. Zato tudi razne razlike v oblikah, ki jih imamo v kasnejših stoletjih.

Ena od največjih pomanjkljivosti pri klasifikaciji keramike je nesporno uporaba vedno in edino grobne keramike. Ni nikakršnega dvoma, da bi ta keramika pri tolmačenju splošne kulturne ravni mogla zadostovati. Predvsem že sama takšna keramika, ki jo najdemo v grobovih, ima svoj posebni, kulturni pomen. Na drugi strani pa je videti, da je v veliki večini takšna keramika tudi hote delana za ravno ta namen, t. j. kot pridelek v grobove. Ne velja to za vsak kos, vendar pa velik del le ima tak pomen. Na drug način skoraj ni mogoče tolmačiti, da se vedno nahaja le en in edini splošni tip, sicer v raznih variantah, ki pa splošnega videza ne menjajo. Ta oblika pa ima poleg tega izredno veliko sorodnost z neko obliko provincialno rimskega lonca. Ujema se tudi v mnogočem po tehnični strani in celo včasih v ornamentiki. Razlika je v tem, da je videti včasih slovanski lonček nekoliko naprednejši. Te dve obliki so skušali nekateri že povezati. Med drugim je bilo celo izraženo gledišče, da so takšne oblike, ki se drugače pripisujejo provincialno rimski keramiki, mogle pripadati tudi Slovanom oziroma da bi se časovno zadržale do njihovega prihoda na Balkan, kjer so jih Slovani prevzeli. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da predstavlja prvo fazo, iz katere se je kasneje razvil slovanski lonček podonavskega tipa oziroma lonček, ki ga nahajamo pri nas v naših grobovih. Ta domneva je dokaj verjetna, čeprav nam manjkajo še pravi dokazi. Na drugi strani je pa tudi precejšen hiatus med enimi in drugimi oblikami, zopet glede na današnjo časovno klasifikacijo slovanske keramike v Jugoslaviji.

Poseben problem, ki se postavlja, je danes vprašanje, ali je lahko tak lonček s svojimi oblikami in inačicami kriterij za časovno določevanje. Mogoče ali celo verjetno je, da bo potrebno iskati povsod tudi čisto lokalne elemente in lokalne stopnje razvoja. Poleg tega pa, če jemljemo v poštev, da imamo vsaj za sedaj vedno opravka z grobno, t. j. kultno keramiko, potem se javlja vprašanje, ali druga, nekulturna keramika, tista, ki je bila v vsakdanji uporabi, le ni bila nekoliko drugačna. Žal pa le-te danes še ne poznamo. V resnici pri nas sploh ne poznamo naselbin zgodnjega srednjega veka, ker pač niso raziskane. Da pa bodo obstajale razlike, je jasno, saj to vidimo na vrsti drugih elementov, ki kažejo v to smer. Tako je v nekem grobu grobišča v Turnišču pri Ptuj, ki spada v prvo polovico IX. stoletja, bil najden lonec, izdelan na lončarskem kolesu s hitro rotacijo,

poleg dveh loncev, ki sta bila izdelana na kolesu na ročni pogon. Poleg tega je tudi drugače prvi lonec bil izdelan veliko bolje od drugih dveh. Ne glede sedaj na splošno mnenje, kdaj so Slovani začeli uporabljati lončarsko kolo s hitro rotacijo, je ta moment pomemben ravno zato, ker kaže, da se je naprednejša keramika uporabljala že veliko prej in je naša posoda verjetno dospela v grob bolj slučajno in ni bila napravljena za grobno uporabo. Toda naj je bila izdelana tudi hote tako in namenjena pokojniku, kaže le to, da sta se istočasno uporabljala dva načina izdelovanja. Podobne primere nahajamo tudi še na nekaterih drugih mestih. Na drugi strani pa takšni primeri potrjujejo, da so Slovani uporabljali pravo lončarsko kolo s hitro rotacijo že prej, kakor je splošna sodba. Seveda pa tudi takšnih primerov ne smemo posploševati. Danes imamo dokaze, da so Slovani tudi še veliko dalj uporabljali lončarsko kolo na ročni pogon, ne samo v zgodnjem srednjem veku, temveč celo do današnjega časa. Najlepši primer nam nudijo nekateri kraji v Dalmaciji, kjer je tak način izdelovanja še danes v uporabi.

Podobno je pa tudi z žganjem takšnih posod. Čeprav Marović, ki je objavil te primere, pravi, da ni med to današnjo keramiko in zgodnje-srednjeveško v teh krajih kontinuitete že glede na spremembo prebivalstva v turškem času, je vendar to neizpodbiten dokaz, da se na primitiven način izdeluje še danes, ker je tudi tu tukajšnje prebivalstvo slovanskega porekla, ne glede na to, od kod in kdaj se je v te kraje preselilo. Toda tudi takšnih primerov zopet ne moremo posploševati na vso Jugoslavijo, temveč moramo iskati lokalne točke, kjer se je tak način ohranil.

Ako analiziramo razne znake na dnu posod, ki so bodisi v obliki majhne vzbokline ali pa majhne vdolbine nastale na sredi dna pri izdelovanju kot posledica lončarskega kolesa, kakor se splošno domneva, lahko ravno tako izrazimo skeptičnost glede na čas, kateremu bi glede na današnjo opredeljenost pripadale. V novejšem času sta bila na neki naselbini v Dalmaciji najdena dva fragmenta s plastično vzboklino, od katerih vsaj eden nesporno pripada slovanski keramiki. Ta fragment bi potemtakem bil tudi dokaz o zelo zgodnji naselitvi tega mesta. Čeprav je bilo tu najdeno ogromno število drugih fragmentov, ki pripadajo že kasnejšemu srednjemu veku, je težko soditi, da se je ohranil le en fragment, ki bi pripadal bolj zgodnjemu obdobju. Poleg tega je pa najden tudi fragment z vdolbino, ki ni okrogla, temveč je štirioglata in ki ravno tako kaže odtis vretena lončarskega kolesa. Glede na izdelavo pa ta fragment pripada neki posodi že kasnejšega časa. Tako se ni mogoče zanesti na takšne in podobne znake pri kronologiji, temveč bo potrebno iskati druge elemente, ker takšni primeri pripadajo lahko tako kasnejšemu kakor bolj zgodnjemu času, kot so pa danes datirani.

Tudi plastični znaki na dnu posod nimajo prave datacijske vrednosti. Na nekem najdišču ravno tako v Dalmaciji so najdena dna s plastičnimi znaki, ki so izdelani na lončarskem kolesu na ročni pogon. Po današnji dataciji bi takšne posode in njih fragmenti morale pripadati IX. ali X. stoletju. Srečno naključje je privedlo do tega, da je bil najden skoraj cel lonec, ki se od t. i. lonca podonavskega tipa razlikuje edino po tem, da ima tudi še ročaj. Tehnično in ornamentalno ter oblikovno je pa drugače isti, kakor je keramika, ki jo datiramo v tretjo stopnjo po srednjeevropski

kronologiji. Ta lonček pa ima isti plastični znak na dnu kakor prej omenjeni. Najden je bil v stolpu poleg ognjišča, zraven katerega je ležal tudi turški top iz XVI. stoletja. Stolp je bil razdejan v tem času, ter zato tudi lonček ne more biti ne starejši in ne mlajši od tega časa.

Še en moment lahko na splošno vzamemo v poštev. Kolikor imamo naselbinskih najdb, odkritih zvečine pri raznih gradbenih delih, posebno v mestih, nahajamo vedno naprednejšo keramiko, z drugačno profilacijo ustij, kot jo imamo pri lončkih označenih kot podonavski tip, in tudi bogatejšo v oblikah ter tehnično odlično izdelano. Vso takšno keramiko ravno zaradi teh odlik datiramo v kasni srednji vek ali pa še kasneje. Ravno ta klasifikacija pa zopet onemogoča postavitev začetka naselitve v teh mestih v nekoliko bolj zgodnji čas. Nikdar pa ne vzamemo v poštev, da keramika pri močnejših naselbinah, današnjih mestih, pripada v resnici že meščanski obrti, kjer so tako zahteve odjemalcev kakor tudi sam način izdelave bili drugi. Po vsej priliki bomo morali tudi v tem oziru pri vprašanju slovanske keramike zgodnjega srednjega veka računati z dvojnimi razvojem. Eno bo vaški razvoj, ki se je mogel dolgo časa ohraniti nespremenjen, celo do današnjega časa, drugo pa bo meščanski razvoj keramike, ki je bil veliko hitrejši, poudarjen včasih z močnejšimi tujimi vplivi in tudi modo. Kdaj je prišlo do delitve na ta dva razvoja, danes še ni raziskano. Vsekakor moramo pri tem računati tudi na nekdanje rimske naselbine, ki so le mogle, čeprav so bile porušene, ohraniti del starega prebivalstva s staro tradicijo. To prebivalstvo se je sčasoma asimiliralo z novimi doseljenci in jim dalo del svojih izkušenj. Toda tudi sami Slovani, katerih pot naj je vodila tu ali tam, preden so prišli na jugoslovanski področje, so že med potjo mogli prevzeti marsikakšne njim do tedaj neznane ali pa naprednejše elemente. Da med takšne elemente spada tudi keramika in njeno izdelovanje, je popolnoma razumljivo. Zato zopet ni nujno, da Slovani ne bi mogli že, ko so se doselili na področje Jugoslavije, poznati lončarsko kolo in ga ponekod tudi uporabljati. Uporaba kolesa na ročni pogon do današnjega časa pa govori zopet za konservativnost v posameznih krajih, konservativnost, ki jo opažamo tudi na nekaterih drugih elementih. Takšna konservativnost v kakem kraju pa ne izključuje zopet možnosti hitrejšega razvoja in napredka slovanske keramike na drugem mestu.

Vsi takšni in podobni momenti kažejo na nezanesljivost datacije naše keramike z danes uporabljenimi kriteriji. Zopet moramo opomniti, da tudi takšnih in podobnih momentov ne smemo posploševati, temveč bo v tem oziru potrebno vsako najdišče, vsako pokrajino raziskovati samostojno. Kakor pa lahko vidimo, bo po vsej verjetnosti trdoživost neke keramične oblike, njene ornamentike kakor tudi njene tehnične izdelave v posameznih krajih posledica trdoživosti druge kulturne ostaline. Tako je lahko pravi čas uporabe in izdelovanja takšne kulturne ostaline dokaj mlajši, na drugi strani pa tudi dokaj starejši, kot se domneva. Kar se pa tiče same keramike, sodim, da se bo nekdanji hiatus med provincialno rimsko ter slovansko keramiko zmanjšal, če ne bo celo izginil.

RÉSUMÉ

*Autour les problèmes concernant la céramique slave en Yougoslavie**

Les recherches concernant la céramique slave du bas moyen âge n'ont que commencé. En dépit du matériel relativement peu nombreux de l'Europe centrale les schémas (Niederle, Eisner etc.) ne suffisent plus pour la classification, la chronologie, l'élaboration technique etc. Les questions suivantes se posent: qu'est-ce que les Slaves ont apporté, qu'est-ce qui y existait de l'antiquité et finalement qu'est-ce que les conditions nouvelles ont contribué à l'évolution?

Le type céramique de Prague ne pourrait être trouvé qu'à l'occident extrême de la Yougoslavie, mais il n'y existe pas. La céramique roumaine, semblable au type de Prague est jusqu'à présent inconnu dans la partie orientale de la Yougoslavie, mais cela n'est pas définitif. Pour nous le type céramique danubien aux diverses variantes est le plus important, cependant beaucoup de problèmes s'y trouvent. Nous ne devons pas considérer seulement la céramique primitive. Parmi les produits mieux élaborés (dans les tombes) le pot danubien slave provient sûrement de la céramique (les pots) romaine provinciale de l'époque avancée. Les éléments des variantes ne peuvent pas être compris chronologiquement. La technique de rotation rapide et celle de rotation manuelle existaient évidemment dans le même temps. Ce n'est que dans un degré minime qu'on peut conclure à la chronologie par la technique de brûlement de la céramique, par les marques plastiques et les impressions au fond des vases, causées par la rotation du rouet, et par les signes au fond des vases. Il faut distinguer entre le développement plus rapide dans les villes et celui plus conservatif dans les villages. En général il est probable que les recherches futures diminueront l'hiatus entre la céramique provinciale romaine et la céramique slave, si cet hiatus ne va pas disparaître entièrement.

* L'article a été préparé dans cette forme comme contribution à la discussion sur le bas moyen âge en Slovénie.